

В.В.БЕЗДРАБКО*

АРХІВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ Й ТЕНДЕНЦІЇ

Розглянуто традиції та новітні тенденції розвитку архівної освіти в нашій країні. Визначено й охарактеризовано дві моделі освіти: історико-архівну та соціокомунікаційну. Зауважено на особливостях зарубіжного досвіду підготовки фахівців для архівної галузі й можливостях його запозичення. Акцентовано увагу на сучасному нормативно-правовому регулюванні розвитку архівної освіти в Україні.

Ключові слова: архівна освіта, архівіст, архівознавство, теорія та практика архівної справи, освіта.

Однією з найважливіших категорій сучасної філософії освіти є постулювання ідеї якісного навчання та плекання світогляду слухача, що відповідали би новітнім запитам суспільства. Цим переймаються філософи, співробітники академічних установ, функціонери-адміністратори, а найбільше ті, кому доводиться щодень заходити до студентської аудиторії і брати активну участь у практичному втіленні теоретичних знахідок колеґ та імперативних розпоряджень виконавчої влади різного ранґу в освіті. Традиційно для жанру слід було б згадати численні дисертації й монографічні студії, дрібноформатні дослідження, написані останніми роками в Україні, на злободенні теми освіти, але свідомо утримаємося від цього.

Натомість порушимо питання важливішого порядку, яке виникло після затвердження постановою Кабінету Міністрів України №266 від 29 квітня 2015 р. модернізованого переліку галузей знань і навчальних спеціальностей, за якими має здійснюватися підготовка здобувачів вищої освіти¹, що викликало резонансні, далеко не однозначні дискусії. Не вдаючись до загального оцінювання змісту документа, зупинимося лише на тому, що належить до кола наших фахових інтересів, а саме – на архівній освіті. Так от, згідно зі згаданою постановою, «архівна справа» як об'єкт навчальної діяльності отримала реєстрацію у системі галузей знань, що належать до «Культури і мистецтв», під шифром 029 спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». При цьому чітко визначено коло «суміжних» професійних занять – інформаційне й бібліотечне. Донині вони існували в межах інших спеціальностей – «Документознавство та інформаційна діяльність» і «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство». Стосовно архівного складника, то

---

* Бездрабко Валентина Василівна – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

E-mail: valentbez@gmail.com

¹ Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України №266 від 29.04.2015 р. [Електронний ресурс]: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46971/

з 1990-х рр. він залишався непомітним в історичних спеціальностях, а згодом оприсутнився в документознавстві, соціокомунікаційній галузі знань.

Уживання при формулюванні спеціальності 029 означника в однині – «справа», додатково вказує на те, що автори такої назви напряду підготовки інформаційну, бібліотечну й архівну діяльності вочевидь сприймають як *єдину справу*. Це викликало у фахівців незгоду. Суть заперечень криється, передусім, у некоректному формулюванні назви спеціальності, коли через кому поєднуються поняття різного порядку: сфери професійної діяльності (архів, бібліотека) та її вид (інформаційна). Погодьмося з очевидним твердженням, що інформаційна діяльність – це невід’ємна ланка роботи архівістів чи бібліотекарів. Тож питання, про яку «інформаційну справу» йдеться в назві й, що дуже важливо – сферу її практики, так само, як і тлумачення змісту цього словосполучення, залишаються відкритими. Адепти подібного формулювання апелюють до зарубіжного досвіду фіксування архівної та бібліотечної «справи» в межах єдиної спеціальності, повністю при цьому ігноруючи обставини походження такого підходу, що суттєво відрізняються від вітчизняної, а ширше – європейської практик (про це йтиметься нижче). До того ж у міжнародному варіанті вживання прикметників «інформаційні», «бібліотечні», «архівні» стосується означуваного поняття «науки»/«студії», а не «справа», і в цьому також полягає суттєва відмінність.

Незважаючи на подібний формат, напрями підготовки архівістів і бібліотекарів у зарубіжній практиці існують автономно й базуються на різних бакалаврських, магістерських програмах, які перегукуються між собою на рівні лише деяких спільних дисциплін. Розуміння відмінностей, специфіки діяльності архівістів та бібліотекарів зафіксовано також і в міжнародному класифікаторі професій «International Standard Classification of Occupations 2008»². Так, архівісти разом із керуючими документацією об’єднані в одній професійній групі – «Archivists and curators» («Архівісти й зберігачі», індекс 2621), а бібліотекарі та з ними пов’язані фахівці інформаційної галузі – в «Librarians and related information professionals» («Бібліотекарі та пов’язані з ними фахівці інформаційної галузі», індекс 2622)³. Разом вони утворюють професійну групу 262 «Librarians, archivists and curators» («Бібліотекарі, архівісти й зберігачі»)⁴. Інакше кажучи, йдеться про традиційне та органічне співіснування архівістів із керуючими документаційними процесами (у вітчизняному просторі – документознавцями) в одному фаховому полі. Наслідуючи зарубіжний досвід, керівничі освіти проігнорували цей факт, а деякі з них поспішно проголосили про «смерть» документознавства й непотрібність його як науки, апелюючи при цьому до згаданої вище постанови, де те, на їх думку, «розчинилося» в інформаційній справі. Коментувати кінець науки, вважаємо, не варто не тільки через необґрунтованість тверджень та існування інших поглядів⁵, але й тому, що

² International Standard Classification of Occupations: structure, group definitions and correspondence tables: ISCO-08. – Vol.1. – Geneva, 2008. – 433 p.

³ Ibid. – P.85.

⁴ Ibid.

⁵ Земсков А.И. Документоведение – было, есть и будет (обзор зарубежных сайтов) // Научные и технические библиотеки. – 2006. – №7. – С.63–73.

трансформації, які нині переживає документознавство, є закономірним явищем і завершаться оновленням змісту, відкриттям новітніх векторів та горизонтів розвитку.

Абсурдність ситуації ускладнюється покроково. Нині на рівні проектів стандартів бакалаврів, магістрів зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» штучно змодельовано простір без урахування основоположних засад розвитку архівної освіти та за відсутності чітко означених компетентностей, необхідних для фаху архівіста⁶. На маргінесі професійних інтересів архівна освіта залишилася також у проекті стандарту 032 «Історія та археологія» (бакалавр, магістр)⁷. Питання підготовки кадрів вищої кваліфікації залишається відкритим і нерозв'язаним у площині формування сучасного нормативно-правового поля її розбудови.

На нашу думку, домінантою для реформування стало не скрупульозне вивчення фахівцями традицій архівної освіти в Україні та за кордоном і бажання змінити її. Провідниками нової спеціальності в першу чергу виявились технічні виші й навчальні заклади сфери культури. Суть трансформацій криється у прагматичному функційному підході, базованому на поєднанні можливостей технічних навчальних закладів, частка яких у розвитку попередньої, ліквідованої, спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» за 2000-ні рр. значно зросла, а неприховане лобювання ними власних інтересів і вплив на ринку освітніх послуг відчутно посилюються⁸. І хоча це природний процес, пов'язаний із повсюдним захопленням суспільством масовою й тотальною інформатизацією всіх сфер життя, проте він призвів до односторонності у сприйнятті цього напрямку підготовки, а згодом до відмови від нього. Очевидна зацікавленість технічних вишів у розвитку «інформаційної справи», заземленої на технологіях і класичній теорії інформації, викликала появу спеціальності 029, де бібліотечна чи архівна складові є формальним доповненням без реального змістового наповнення, що чітко демонструють проекти стандартів освіти бакалаврського й магістерського рівнів. При цьому посилення на досвід

⁶ Проекти стандартів вищої освіти [Електронний ресурс]: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishhoyi-osviti.html>

⁷ Там само.

⁸ До прикладу, головою науково-методичної комісії Міністерства освіти і науки України з розроблення стандартів вищої освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» став професор Національного університету «Львівська політехніка» А.М.Пелешишин, а головою Спілки документознавців України є доцент Одеського національного політехнічного університету В.Г.Спрінсян. Саме Одеський національний політехнічний університет проводить всеукраїнські студентські олімпіади зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» і її освітньої правонаступниці – 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» (2015–2017 рр.). До цього такі олімпіади проводилися в Донецькому національному університеті (2012–2014 рр.) кафедрою інформаційних систем управління факультету математики та інформаційних технологій. Завдання, пропонувані студентам для виявлення фахових знань, так само тяжіють до інформаційних, технічних наук (див., напр.: Тестові завдання для проведення I етапу всеукраїнської студентської олімпіади [Електронний ресурс]: <http://math.donnu.edu.ua/uk-ua/SiteAssets/Test%20items.pdf>). Звісно, це може бути простим збігом обставин, проте дуже характерним. Між іншим, у складі згаданої міністерської комісії, що займається розробленням стандарту вищої освіти підготовки архівістів (рівні бакалавр, магістр), немає жодного архівіста, а експертизу нормативного документа офіційно проводять винятково представники бібліотечної галузі, що вважаємо некоректним підходом до справи. Державній архівній службі України варто теж звернути увагу на нормативне забезпечення розвитку архівної освіти в Україні.

колег із зарубіжжя поза оцінюванням можливостей і доцільності його «вживлення» має позірний характер.

Доповнимо сказане ще одним міркуванням. Започаткування 1995 р. в освітньому просторі України спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» відбулось завдяки і за потужного сприяння тодішніх інститутів культури, які мали тривалий досвід підготовки бібліотеко-, бібліографо- і книгознавців. Саме вони стали засновниками нового напрямку у вищій школі. Час показав, що їм здебільшого так і не вдалося «вивести» «Документознавство та інформаційну діяльність» за рамки, умовно кажучи, бібліотечної спеціальності. Це пояснюється не тільки суто адміністративними установками, що панували у вишах, чи тяглістю традицій, але й об'єктивними обставинами розвитку науки про документ, яка в 1990-х рр. активно всотувала обговорювані дослідниками документологічні ідеї.

Завдяки помітному поширенню та зростанню популярності спеціальності впродовж 1995–2015 рр. ситуація на ринку освітніх послуг суттєво змінилася. І вже не тільки (і не стільки) інститути (чи університети) культури зайнялися підготовкою фахівців із документознавства та інформаційної діяльності, але й заклади різного галузевого спрямування, відомчого підпорядкування, утягуючи спеціальність у суцільний експеримент зі змістом. Отож станом на 1 січня 2015 р. близько 40 закладів вищої освіти розвивали напрям «Документознавство та інформаційна діяльність». І якщо «новоспечені» його провідники тяжіли переважно до інформаційної складової, то навчальні установи сфери культури продовжували дотримуватися хибної думки про однозначну похідність науки про документ від книго-, бібліотеко- та бібліографознавства й, відповідно, велику спорідненість, а отже безпідставність автономного існування «бібліотечного» документознавства. Лише поодинокі вищі стали на класичні засади розвитку спеціальності, екстраполюючи її на сферу управління, а ще менше з них тих, що започаткували підготовку фахівців за спеціалізацією «Документознавство, архівознавство» із записом у дипломі випускників «документознавець-архівіст», повторивши при цьому перевірений десятиріччями досвід Московського державного історико-архівного інституту.

Поява у середині 1990-х рр. на освітньому ринку нових «гравців», що займалися підготовкою архівістів, виявилася знаковою, але малопомітною для істориків подією, продовженням якої й стало, зрештою, оприсутнення архівного напрямку освіти під шифром 029 спільно з інформаційною та бібліотечною « справою ». Фактично відтоді в Україні започатковано альтернативну модель організації та змістового наповнення архівної освіти, орієнтованої не на історико-архівну, а на соціокомунікаційну підготовку.

На відміну від класичної моделі архівної освіти, що склалася за минулих часів, ці навчальні заклади готували фахівців, обізнаних із новітніми галузевими технологіями та керуванням документаційними процесами. Зміст бакалаврських, а потім і магістерських програм базувався на основоположному концепті про архіви як специфічні інформаційні системи, що є сегментом документально-комунікаційної сфери діяльності суспільства. Особливістю навчання архівістів стало органічне поєднання дисциплін різновекторного значення.

Тому здобувачі спеціалізації «документознавець-архівіст» мали широку обізнаність із традиційними архівознавчими (архівознавство, архівна евристика, архівні технології, економіка й менеджмент в архівній справі, історія та організація архівної справи, історія й організація діловодства, історіографія та джерелознавство історії архівної справи в Україні, зарубіжне архівознавство, забезпечення збереженості архівних документів, наукове використання архівних джерел та ін.), спеціальними історичними (археографія, джерелознавство, дипломатика, метрологія, палеографія, сфрагістика, хронологія тощо), інформаційними (інформаційні технології, соціальна інформатика), технічними (комп'ютерна техніка в архівній справі) науками. Передовою стороною їх підготовки була науково-технологічна складова, яка дозволяла випускникам оволодіти архівними технологіями (у тому числі й за допомогою можливостей, що їх відкриває комп'ютерна техніка) опрацювання, зберігання, консервування, користування документами, забезпечення доступу до них тощо. Проте досвід підготовки документознавців-архівістів виявився нетривалим.

Переформатування 2015 р. спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» найбільше схвалення знайшло у вишів, які прагнули поліпшити стан підготовки бібліотекознавців завдяки варіаціям на інформаційну тему, і в навчальних закладів технічного спрямування. Решта суб'єктів вищої школи мусили призвичаюватися до нових реалій існування фаху. Та найприкріше: під цей нічим не обґрунтований підхід треба пристосовувати традиційні освітні напрями – архівний і документознавчий.

Подібне намагання вирішити теоретичні та практичні (у тому числі освітні) проблеми архівної справи за допомогою інформаційних наук (у тому числі суто технологій) спостерігалися наприкінці 1960 – у 1970-х рр. на тлі багаторічних дискусій «архівістів-романтиків» з «архівістами-функціоналами». Наукова інформатика стала зброєю носіїв ідей, які звульгаризували її смисл. Наприклад, експертиза документів мала би бути вільною від конкретного їх змісту. Модернізований теоретичний підхід до експертизи полягав у «відборі документальних фондів меншої інформаційної щільності та повному відсіненні фондів із нульовою інформаційною щільністю»⁹. Механічне перенесення ідей С.Бредфорда чи Дж.Ципфа, абсолютизація математичних методів в архівістиці породжує неправильні дослідницькі результати, оскільки феномен архівного фонду – поняття багатопланове й не може асоціюватися з «нульовою інформаційною щільністю»¹⁰. Недоладними, на думку багатьох дослідників, були також спроби провести математичні розрахунки, аби визначити цінність і корисність історичного джерела¹¹. Навіть у ті часи, посилаючись на ленінські постулати про «повноту і правдивість інформації», препарувавши їх до дискусії, К.Б.Гельман-Виноградов категорично заперечив «математичну інформаційність» як можливу теорію архівної справи¹². Та найбільш ґрунтовно й

⁹ Цит. за: Хорхордина Т.И. История и архивы. – Москва, 1994. – С.336.

¹⁰ Там же. – С.337.

¹¹ Там же.

¹² Гельман-Виноградов К.Б. Ленинские идеи о научной информации и их значение для документоведения и архивоведения // Труды МГИАИ. – Т.31. – Вып.2. – Москва, 1975. – С.66–70.

послідовно банкрутство «нових віань» довів В.М.Автократов, котрий відкрив феномен світової «архівної інформаційної системи», в основі якої лежить теорія фондування. Він справедливо стверджував, що фонд – це генетично й структурно цілісне джерело потенційної ретроспективної інформації, а фондоутворення – історичний процес, коли «поза своїм фондом справи та документи перестають сприйматися частиною цілого і втрачають при цьому значну частину інформативності»¹³. Застосування навіть передових прикладних технологій, орієнтованих на вивчення інформації, без розуміння контексту її існування ніколи не дасть достовірного результату й буде обмеженим.

Маємо ще одне припущення, суть якого полягає в тому, що ані автори подібного формулювання назви спеціальності, ані розробники нормативних документів, які мають регулювати її розвиток і задавати векторність, не володіють базовими сутнісними категоріями архівістики та не можуть оцінити наслідки механічного поєднання архівної справи з інформаційним компонентом, обмежуючись при цьому лише доцільністю поширення новітніх технологій чи керуючись випадком. Доки триває потужна експансія технічних вишів, має сенс зайняти активнішу позицію вищим навчальним закладам, що давно й заслужено тримають провідні позиції в історико-архівній підготовці, у культурі, адже їхнє сподівання на «веґетаріанство» конкурентів на ринку освітніх послуг може мати несподівані для них наслідки... Навряд чи є підстави в нашому випадку говорити про гармонійне поєднання трьох напрямів – інформаційного, бібліотечного та архівного, на єдиній платформі заради їх автономного існування. Так мало би бути, але, судячи зі змісту документів, покликаних нормативно врегулювати питання розвитку спеціальності¹⁴, подібний підхід не передбачається. Більшість колег сприйняли *інформацієцентризм* новітньою доктриною сучасної архівної, документознавчої освіти, удавшись до необґрунтованої заміни в навчальних планах архівістів (чи документознавців) базових, основоположних дисциплін на інформаційні.

Після таких маніпуляцій у навчальних планах бакалаврського рівня (як повної вищої освіти) для архівістів з'явилися дисципліни (переважно циклів фундаментальних і професійно орієнтованих): теорія інформації; основи інформаційного суспільства; державна інформаційна політика; інформаційний менеджмент; інформаційний бізнес; інформаційно-аналітична діяльність; інформаційне право; інформаційні технології, системи та мережі; міжнародні стандарти інформаційної діяльності; реклама інформаційних ресурсів; захист інформації та ін.¹⁵ При цьому курси фахового спрямування, як-от архівознавство; історія архівної справи; архівне фондознавство; зарубіжне архівознавство; електронні архіви; стандартизація та сертифікація; бібліотечний і архівний менеджмент та маркетинг; проектна діяльність бібліотек і архівів; нормативне забезпечення діяльності діловодних і архівних служб;

¹³ *Автократов В.Н.* Понятие «архивный фонд» в советском архивоведении 1920-х годов // *Археологический ежегодник за 1984 г.* – Москва, 1986. – С.11, 16–17, 42, 44.

¹⁴ Ідеться про проекти стандартів спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», оприлюднені на сайті Міністерства освіти і науки України.

¹⁵ Див., напр.: Навчальні дисципліни спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» [Електронний ресурс]: <http://fk.knukim.edu.ua/navchalni-dystsypliny-spetsialnosti.html>

електронний документообіг; керування документальними процесами було зараховано до циклів дисциплін вільного вибору студента чи вишу¹⁶. Звісно, ми свідомі того, що для об'єктивної оцінки місця й ролі курсів у фаховій підготовці архівістів вагоме значення мають зміст програм і рівень викладання, проте назви дисциплін не менш показові та, більше того, зумовлюють їх наповнення.

Для порівняння подамо зміст навчальних планів архівістів, до прикладу, у Школі інформаційних, бібліотечних, архівних студій¹⁷ Університету Бриганської Колумбії, де панелі обов'язкових та основних дисциплін складають архівна дипломатика; класифікація та опис архівів; керування поточними архівами; історія документування, керування документацією; відбір і комплектування архівних документів; історія канадської адміністративної системи; архівні публічні послуги; передові класифікації та опис архівних документів; керування аудіо-, відео- та нетекстовими архівами; збереження електронних документів; архіви та Веб; системи документації у цифровому середовищі; архівне описання з використанням відкритого вихідного коду; електронна дипломатика та електронні документи судової експертизи; метадані впродовж життєвого циклу документів; електронні бібліотеки; цифрові зображення та текстові колекції; управлінські документи й інформація; адміністрування документами згідно зі свободою інформації та захистом конфіденційного законодавства; архівні системи і професія; цифрові документи; фінансові документи: теорія та практика; приватні архіви; архіви, документація і право; збереження [документів], архівні дослідження й наукові знання та ін. І лише декілька з них мають суто «інформаційне» забарвлення, а саме IT-безпека, інформаційна безпека, управління ризиками; інформаційні технології й архіви; розробка баз даних; інформаційна візуалізація та візуальна аналітика; менеджмент інформаційної установи; дослідження даних менеджменту для інформаційних професіоналів¹⁸. Не зупиняючись на особливостях організації навчання (у тому числі й післядипломного) та атестації слухачів на підтвердження рівня підготовки, студентських наукових програм, мережі зв'язків з іншими професійними центрами та Асоціацією канадських архівістів, зауважимо лише доволі однозначне змістове наповнення програми. На цих засадах побудовано освітні програми архівістів, наприклад, у Школі бібліотечних, архівних та інформаційних студій Лондонського університетського коледжу¹⁹, у Центрі архівних студій Ліверпульського університету²⁰ чи деінде. Тобто йдеться про те, що центри, зайняті підготовкою архівістів, бібліотекарів або фахівців в інформаційній галузі, мають відмінні між собою та професійно орієнтовані програми, які не передбачають підміну обов'язкових і основних курсів іншими, часто близькими за змістом дисциплінами, хоча й тяжіють до соціокомунікаційної моделі архівної освіти.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Школу інформаційних, бібліотечних, архівних студій Університету Бриганської Колумбії було обрано не випадково. По-перше, завдяки її високому рейтингу з-поміж подібних навчальних закладів зарубіжжя, а по-друге – через суголосність освітніх напрямів школи і спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

¹⁸ Courses overview [Електронний ресурс]: <http://slais.ubc.ca/programs/courses/course-list/>

¹⁹ MA in Archives & Records Management [Електронний ресурс]: <http://www.ucl.ac.uk/dis/study/pg/TMAARMSING01B>

²⁰ Courses and programmes [Електронний ресурс]: <https://www.liverpool.ac.uk/centre-for-archive-studies/courses/#d.en.528874>

Відгукнемося також про ті навчальні плани, що орієнтовані за кордоном на підготовку бібліотекарів чи фахівців в інформаційній галузі. Так-от, їх вивчення відкрило перелік суто архівних дисциплін, які читаються й для них. Ідеться, наприклад, про вступ до архівістики, керування архівами, описання й поширення архівних документів, керування документаційними процесами, експертизу архівних документів, аудіовізуальну та цифрову архівістику, нетекстові архівні документи, класифікацію архівних документів та ін., що загалом у нашому випадку видається неможливим і майже фантастичним. Аби проілюструвати цей факт звернулися до досвіду Школи бібліотекономії та інформаційних наук Монреальського університету²¹. І хоча Канада не може бути безперечним зразком для апелювань прихильників новітнього формату спеціальності тому, що національний архів там має назву Бібліотека й архів Канади (Library and Archives Canada), проте це не завадило колегам-розробникам проекту стандарту звернутися до північноамериканського досвіду²², аби переконати фахову спільноту в необхідності об'єднання (швидше заміні) бібліотечної й архівної освіти та розбудові їх інформацієцентричної моделі.

Генетично інша модель архівної освіти в Україні до 2015 р. базувалася на європейських класичних зразках (у першу чергу німецької та французької шкіл), орієнтованих на здобуття фахівцями ґрунтовних архіво-, джерелознавчих, спеціальних історичних і технологічних знань. Згідно з міркуваннями М.Г.Палієнко, саме такий підхід до архівної освіти в нашій країні був би виправданим²³. Ідеться не про ігнорування доцільності реформувань, а про збереження традицій, відкритих до новаційних раціональних доповнень і змістових збагачень. Наполегливе бажання реформаторів української освіти вибудувати підготовку архівістів, узгодивши її із зарубіжним досвідом, потребує зваженості. І тут слід зробити важливе роз'яснення, чому європейська й американська моделі архівної освіти суттєво різняться, а тому не слід беззастережно копіювати інший досвід.

Суть відмінностей криється в тому, що архівна справа для Європи (на відміну від Сполучених Штатів Америки) – явище давнього порядку. Історія архівістики Америки чи Канади аж ніяк не може похвалитися такою віковою глибиною генезису теорії й накопичення практичного досвіду. Цим пояснюється різниця в моделях архівної освіти, що склалися в Європі та в Північній Америці. Уникаючи розлогих коментарів і повторювання хрестоматійних фактів, широко викладених істориками архівістики²⁴, зауважимо, що до 1607 р.,

²¹ L'École de bibliothéconomie et des sciences de l'information (EBSI) de l'Université de Montréal 1961–2003 : quatre décennies de formation des spécialistes de l'information au Québec et au Canada français [Електронний ресурс]: <http://www.erudit.org/fr/revues/documentation/2002-v48-n4-documentation01853/1030351ar/>

²² Соляник А. Щодо особливостей змісту підготовки фахівців зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» [рукопис] // Архів автора. – 12 арк.

²³ Палієнко М.Г. Історичні традиції та сучасні тенденції розвитку європейської і американської моделі архівної освіти // Архіви України. – 2015. – №3. – С.35–60.

²⁴ Бржостовская Н.В. Архивы и архивное дело в зарубежных странах (история и современная организация). – Москва, 1971. – 311 с.; История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям архивных курсов при Петроградском археологическом институте в 1918 г. – Петроград, 1919. – 387 с.; Маяковский И.Л. Архивы и архивное дело в иностранных государствах. – Вып.1: Архивы и

часу виникнення перших англійських постійних поселень на Американському континенті, у Старому Світі діяльність архівістів-інтелектуалів, антикварників-колекціонерів, ерудитів-одинаків і королівських академій набула неабиякої популярності, а винахід Й.Гутенберга відкрив нову епоху. Народження дипломатики, палеографії, сфрагістики, джерелознавства та інших спеціальних галузей історичної науки стало вислідом копіткого вивчення світськими й церковними дослідниками документів архівів і бібліотек²⁵. Інакше кажучи, архіви Європи містять численні фонди давнього походження, які конче потребують відповідних методик вивчення, володіння ними архівістами. Тому практика їх підготовки повинна осмислюватися винятково в історичному контексті. Самі ж американці завжди вважали цінним і прийнятним для запозичення досвід європейських колеґ, коли у штаті архівів домінує «учений-історик, озброєний сучасною технічною архівною підготовкою»²⁶.

Саме тому перший спеціалізований навчальний заклад в Європі – Школа хартій (1821 р.), мотивував слухачів до ретельного студювання класичної та романської філології, палеографії, текстології, дипломатики, сфрагістики, нумізматики, метрології, архівознавства та інших дисциплін, що потому гарантувало вільне вивчення архівних документів й оперування ретроспективною інформацією²⁷. У XIX ст. історичний, філологічний, архівознавчий компоненти лягли в основу програм підготовки фахівців для архівів повсюдно²⁸. До наслідування шартистських навчальних програм удалися в археологічних інститутах Російської імперії та в перших профільних закладах в Україні часів Української революції 1917–1921 рр. і політики коренізації²⁹. Згодом плани, програми Московського державного історико-архівного інституту (1930 р.; МДІАІ) – єдиного вишу у СРСР (аж до його розпаду), що спеціалізувався на підготовці архівістів та документознавців, так само спочатку були зорієнтованими на класичну модель фахової європейської освіти³⁰.

Історіографічну цікавість викликає всесоюзна конференція істориків-архівістів 1943 р., яка віддзеркалює майже десятирічний досвід підготовки слухачів у стінах МДІАІ. Матеріали заходу напрочуд добре ілюструють розуміння змісту архівної освіти тими, хто брав активну участь в її розбудові та скеровував початково розвиток. Ідеться, у першу чергу, про викладачів історико-архівного інституту, які хоч і не виступили «єдиним фронтом» однодумців, проте в доповідях чітко окреслили основні тенденції у радянському та зарубіжному

архивное дело в рабовладельческих государствах древности и в эпоху феодализма. – Москва, 1959. – 98 с.; *Кальсина Е.А.* Французское архивоведение: история, теория, методология (конец XIX века – XX век): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 2004. – 26 с.; *Старостин Е.В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории, методологии. – Москва, 1997. – 332 с. та ін.

²⁵ *Бездрабко В.* Історія науки про документ, або Відкриття відомого. – К., 2011. – С.94–128.

²⁶ *Палієнко М.Г.* Історичні традиції та сучасні тенденції розвитку європейської і американської моделі архівної освіти. – С.50.

²⁷ *Лихачёв Н.П.* Дипломатика (из лекций, читанных в С.-Петербургском археологическом институте). – Санкт-Петербург, 1901. – С.51.

²⁸ *Бездрабко В.* Історія науки про документ, або Відкриття відомого. – С.141–142.

²⁹ *Матяш І.Б.* Археологічні інститути в Києві та Одесі // Енциклопедія історії України. – Т.1: А–В. – К., 2003. – С.134.

³⁰ *Бездрабко В.В.* Московський державний історико-архівний інститут як центр становлення документознавства (1930–1960-і рр.) // Університет. – 2008. – №3. – С.48–54.

освітньому професійному просторі. Зауважимо неоднозначне ставлення професури «старої» й «нової» генерацій до змісту освіти, що пов'язано з більшовицькими експериментами й гаслами, спрямованими на відмову від «дореволюційної» практики.

Популярні в 1920-х рр. ідеї адміністрування, техніки управління, раціоналізації діловодства в наступних десятиріччях не тільки знайшли продовження, як-от становлення документознавства, але й переформатували особне існування архівної освіти. Вона дедалі відчутніше узалежнювалася від діловодства та документознавства. Попри раціональність цих змін укажемо на неоднозначні наслідки: поступове стирання історичного компонента та посилення документально-комунікаційного, управлінського у змісті освіти. Треба також зважати на те, що державна архівна політика тих часів особливо увагу приділяла не історичним архівам, що зберігали «сліди» «клятого минулого», а відомчим чи поточному діловодству. Саме цей факт сприяв посиленню впливу дисциплін документально-комунікаційного циклу на зміст архівної освіти у СРСР і став підґрунтям для формування в перспективі симбіозу документознавство – архівознавство.

Дискусійний тон конференції задав основоположник документознавства – К.Г.Мітяєв, котрий заявив про необхідність оволодіння майбутніми фахівцями історією й організацією архівного будівництва, циклом спеціальних історичних дисциплін, археографією та архівознавством³¹. Під «*архівознавством*» він розумів дисциплінарний комплекс: загальне документознавство; організацію та користування різними документами (класифікація, систематизація, експертиза, каталогізація, описання, централізований облік і порядок користування); технологію документального зберігання; виробничу діяльність архівів; зберігання окремих видів документів (наприклад, зображувальних, звукових тощо)³². І хоча сформульовані дослідником твердження доволі неоднозначні, утім, погодьмося з Т.І.Хорхордіною, заслуговують на увагу хоча б тому, що віддзеркалюють рівень розвитку архівознавчих знань та уявлень про їх зміст³³. Доволі симптоматичною частиною мітяєвської промови, виконаної в дусі народжуваної науки про документ, став заклик до істориків вивчати сучасну документотію та розвивати «новітні» дипломатику, сфрагістику, палеографію тощо³⁴.

Інший диспутант – І.Л.Маяковський, який належав до «старого» покоління дослідників³⁵, поцінувавши досягнення археологічних інститутів у розбудові архівної освіти, пов'язані з іменами М.В.Калачова, Д.Я.Самоквасова, О.С.Лаппа-Данилевського, О.Є.Преснякова та інших істориків, порушив надважливу тему, яка проливає світло на суть відмінностей між зарубіжними й вітчизняними освітніми практиками в архівістиці. Розмірковуючи про особливості розвитку російської наукової думки, він зауважив на окремих досягненнях,

³¹ Хорхордіна Т.И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – София, 2015. – С. 34.

³² Це положення згодом було викладено також і в підручнику з теорії та техніки архівістики (див.: Мітяєв К.Г. Теория и практика архивного дела. – Москва, 1946. – С.5–6).

³³ Хорхордіна Т.И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – С.31.

³⁴ Там же.

³⁵ Хорхордіна Т.И. «Неизвестный» И.Л.Маяковский (1878–1954). – Москва, 2001. – 96 с.

по-перше, у теорії архівознавства й історії архівістики, а по-друге – у розмежуванні об'єктно-предметних сфер музейної, архівної, бібліотечної діяльності. Не втримаємося від розлогої цитати: «Якщо [...] згадаєте літературу західно-європейських буржуазних архівістів, ви побачите, що вони ще напередодні нинішньої війни дебатували [...] про те, що повинно зберігатися в архівах, [...] у бібліотеках, [...] у музеях. Сперечаються й остаточного рішення не доходять [...] у нас питання вирішено»³⁶. Звісно, І.Л.Маяковський у цьому місці кривить душею, намагаючись показати «наші» наукові переваги над «іхніми». Ідеться про усвідомлення *специфіки архівної діяльності*, відмінностей її сфери від бібліотечної чи музейної. Примітні дискусії 1920–1930-х рр. щодо функцій, об'єктно-предметної сфери архівів, музеїв, бібліотек, «наукового розподілу матеріалу» відбувалися за кордоном на тлі становлення книгоархівомузеєзнавства чи документаційної науки П.Отле, а у СРСР – зміни ставлення до музейних, бібліотечних установ, історичних архівів як «скарбниць минулого». Звідси, між іншим, походять спостереження І.С.Габаєва стосовно функційного призначення різних форм «наукових сховищ», ролі *музеїв, бібліотек* в архівах та *архівів* у музеях, бібліотеках³⁷. Заключна репліка І.Л.Маяковського про те, що треба, «аби історики-архівісти, та історики-дослідники перебували у співпраці, у тісній кооперації» вказує на бачення ним першочергового союзника архівіста в розбудові фахової справи – історика³⁸.

Суголосними до позиції І.Л.Маяковського виявилися міркування О.Г.Андреева, коли він так само з конференційної трибуни проголосив про цілком закономірний зв'язок між істориками й архівістами, який «є, існував раніше та буде зростати», зауваживши про безперечні обоїльні вигоди³⁹. Торкаючись питань системи освіти архівістів, діяльності МДІАІ відомий фахівець акцентував увагу на важливості запозичення зарубіжного досвіду й тих установ, що готували архівні кадри на Заході⁴⁰. І хоча згодом заохочення колег до слідування «небільшовицьким» установкам відгукнеться для О.Г.Андреева звільненням з інституту⁴¹, проте політичний момент не скасовує й не впливає на іманентні закономірності еволюції архівної галузі. А суть їх полягала в *доцільності культивування історичного, архівознавчого, а згодом і документознавчого складників освіти*, умотивованих давністю й апробованістю подібної фахової практики в Європі⁴².

³⁶ Хорхордина Т.И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – С.33.

³⁷ Отчёт перед Родиной о работе и жизни и об испытаниях военного историка Георгия Габаєва: сводка автобиографических материалов 1877–1945 гг. / Вступ. ст. Я.Гордина // Звезда. – 2009. – №11.

³⁸ Хорхордина Т.И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – С.33.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Зимин А.А. Терем-теремок на Никольской // Судьбы творческого наследия отечественной историков второй половины XX в. – Москва, 2015. – С.263.

⁴² Згадаємо тут О.О.Зиміна, який у спогадах писав про непорозуміння та «споковічну ворожечу» в інституті між істориками й архівістами. Останні вважали, що для роботи в архівах обсяг історії мав бути мінімізованим, тоді як історики «взагалі не вважали архівні дисципліни наукою, а так, чимось прикладним» (див.: Зимин А.А. Терем-теремок на Никольской. – С.265). Ситуація додатково ускладнилася після відкриття факультету державного діловодства (1963 р.), із набором відповідних кафедр у його складі, що спричинило помітні зрушення у планах підготовки

Матеріали однієї наукової конференції навряд чи можна вважати першим та останнім аргументом для умовиводів про еволюцію порушеного питання. Ми свідомі того, що це лише окремих, але дуже показовий випадок. Він добре ілюструє панівні настрої у стінах провідної навчальної установи з підготовки архівістів, активно продемонстровані у виступах. Отож повторимося: архівознавчий та історичний, а згодом і документознавчий компоненти були основоположними для здобуття вищої архівної освіти у СРСР.

Власне на цих засадах і розбудовувалася радянська архівна освіта впродовж багатьох десятиріч. МДІАІ, історичні факультети університетів, педагогічних інститутів аж до 1990-х рр. стали тими навчальними центрами, які активно займалися підготовкою фахівців для галузі. В Українській РСР так само більшість працівників архівів із вищою освітою були випускниками МДІАІ, історичних факультетів Київського, Харківського, Львівського та інших державних університетів, педагогічних інститутів⁴³. Безперечно, центром історико-архівної освіти в Україні з 1944 р. був (і залишається досі) Київський національний університет імені Тараса Шевченка⁴⁴. За понад сімдесятирічну історію існування кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки підготувала цілу плеяду відомих діячів архівістики, із поміж яких Г.В.Боряк, Л.З.Гісцова, Л.Я.Демченко, І.М.Мага, О.В.Музичук, М.Г. Палієнко, Н.О.Топішко та ін. Основний акцент у підготовці завжди робився на історичних дисциплінах. Проте колектив кафедри чутливо реагував на загальні тенденції розвитку архівної освіти, що знайшло відображення в номенклатурі дисциплін та змісті навчальних програм. І хоча наразі освітні програми підготовки істориків-архівістів потребують чергових суттєвих змін з огляду на систему координат перебування архівної справи як навчальної спеціальності, утім віддамо належне відкритому до новацій колективу кафедри.

Дослідники теми погоджуються між собою та стверджують про наслідування археологічними інститутами класичної, на кшталт західноєвропейської, моделі архівної освіти, про що вже згадувалося вище. У 1920–1940-х рр., попри переконання вихованців ще імператорських університетів і відстоювання ними доцільності збереження історичності в підходах до розбудови архівної освіти, під впливом більшовицьких гасел відбувалися трансформації в поглядах на саме архівознавство. Це породжувало сутнісну відмінність між тим, що пропонувалося для майбутніх служителів архівній справі у спеціалізованих навчальних закладах Західної Європи та СРСР.

архівістів, а саме поступове насичення їх управлінськими й документально-комунікаційними дисциплінами та перерозподіл їх між кафедрами. Переглядався зміст традиційних дисциплін. Показовий випадок дрейфування курсу «Історія державних установ» від кафедри архівознавства до кафедри управління і при цьому, відповідно, переписування змістового наповнення дисципліни. Боротьба архівістів за її «повернення» й відновлення змісту стала легендою інституту. Цей окремих випадок добре ілюструє відсутність однозначних підходів до зв'язків між спорідненими спеціальностями та змісту архівної освіти.

⁴³ Див.: Українські архівісти (XIX–XX ст.): біобібліографічний довідник / Упоряд.: І.Б.Матяш (кер.), С.Л.Зворський, Л.Ф.Приходько та ін. – К., 2007. – 752 с.

⁴⁴ *Калакура Я.С., Щербак М.Г.* 70 років архівознавчій кафедрі Київського університету // *Архіви України.* – 2014. – №4/5. – С.338–345.

Тотальна боротьба за «виробничий ухил» у науці, проти її академічності, пропагування непотрібності «чистої науки» продукувала перегляд змісту основоположних понять архівістики, а гострі дискусії довкола визначень демонстрували відсутність єдиного розуміння смислу, здавалося б, ustalених понять. Так само, як намагання надати діловодству технічності спричинило виникнення в радянській практиці терміна «документовиробництво», архівознавство теж отримало технологічне «забарвлення». Незважаючи на аргументовані протести фахівців проти вихолощення теорії з науки, ідея здобула поширення й закріпилася в освітній практиці.

Термінологічні пошуки змісту архівознавства як навчальної дисципліни ускладнюються через його полісемантичність і відсутність чіткого розуміння місця теорії та її співвідношення з практикою. Зробимо невеличке зауваження-відступ стосовно поняття *архівознавство*. На думку дослідників, котрі стояли у витоків архівознавчої думки, зміст цього поняття окреслює його об'єктно-предметна сфера, як-от наукове обґрунтування сутності архівів і змісту архівної справи (І.Ю.Андреевський)⁴⁵, історія архівів та теорія архівістики (А.П.Воронов)⁴⁶, історія архівів, архівного законодавства, еволюція установ, діяльність яких залишила документи діловодства та принципи їх організації, зберігання, користування, опрацювання й експертизи (Д.Я.Самоковасов)⁴⁷, історія, теорія та практика архівної справи (І.П.Колесников)⁴⁸, історія й організація архівної справи (В.О.Романовський)⁴⁹ та ін.

Згодом розпочатий у 1920-х рр. рух від теорії до практики завершився «технократизацією» змісту архівознавства, що виявилось у відмові від самого терміна та в підміні його на теорію та практику (техніку) архівної справи. Пропагована відомим істориком-марксистом М.М.Покровським ідея першочергового опікування архівами, пов'язаними з революційним минулим, а не тими, де потрібна праця палеографів, свідчила про ідеологічні кон'юнктурні установки, аби не зрадити «справу робітничого класу»⁵⁰ й не піддаватися впливу переконань його опонентів на кшталт С.В.Рожественського про важливість для архівіста бути «вченим вищої кваліфікації, істориком-дослідником, археографом»⁵¹. І хоча згодом з'явилися інші діячі з подібними «прогресивними» намірами, утім цей факт був доволі симптоматичним, аби говорити про започаткування іншої тенденції в архівній освіті.

⁴⁵ Андреевский И.Е. Архивоведение, или Наука об архивах // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона / Под ред. проф. И.Е.Андреевского. – Т.2. – Полут.3. – Санкт-Петербург, 1890. – С.253–254.

⁴⁶ Воронов А.П. Архивоведение: конспекты лекций, читанных в Санкт-Петербургском археологическом институте. – Санкт-Петербург, 1904. – С.1.

⁴⁷ Самоковасов Д.Я. Архивное дело в России. – Кн.1. – Москва, 1902. – С.18.

⁴⁸ Колесников И. Вспомогательные исторические дисциплины и их значение для истории и архивной работы // Архивное дело. – 1940. – №2 (54). – С.13.

⁴⁹ Романовський В.О. Нариси з архівознавства: історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С.7.

⁵⁰ Покровский М.Н. Архивное дело в рабоче-крестьянском государстве // Архивное дело. – 1925. – №III/IV. – С.5–10; Его же. Политическое значение архивов // Там же. – №II. – С.1–7.

⁵¹ Рожественский С.В. Историк – археограф – архивист // Там же. – 1923. – №I. – С.8.

Погоджуємося зі слухними міркуваннями Т.І.Хорхордіної, яка стверджує про «звільнення» підручників з архівознавства від теорії⁵². Лексема «архівознавство» цезає навіть з обкладинок навчальних видань, поступаючись словосполученню «теорія й техніка (практика) архівної справи». Проте архівознавство не є буквально теорією та практикою архівної справи, а теорію архівної справи не слід ототожнювати з теорією архівознавства. В.О.Савін, котрий займався вивченням фахової навчальної літератури ХХ ст., дійшов висновку про поступове зникнення з підручників, посібників теоретичних викладів, і навіть тих із них, які є підрунтям архівної практики⁵³. Цієї парадигми дотримувалися впродовж багатьох десятиріч. Останнє за радянських часів видання («Теория и практика архивного дела», 1980 р.) мало чим відрізнялося від своїх попередників, що радше є зводами методичних рекомендацій і нормативно-правових актів організації та реалізації архівних виробничих процесів. Такий стан справ характерний і для нинішньої навчальної літератури, наприклад, в Україні чи в Російській Федерації, хоча наразі більшість із них виходить у світ під назвою «Архівознавство»⁵⁴. Отож, коли йдеться про архівознавчий компонент в освіті, то слід мати на увазі, у першу чергу, його властивий для того чи іншого часу зміст.

Постійні зміни впродовж 1930–1990-х рр. назви кафедри МДІАІ, що займалася підготовкою архівістів: від *архівознавства* (1931 р.) до *теорії й техніки* (1938 р.) / *практики* (1946 р.) *архівної справи, наукової обробки архівних матеріалів* (1935 р.) і знову до кафедри *архівознавства та археографії* (1992 р.), і суто *архівознавства* (2006 р.), додатково ілюструють тривання пошуку оптимальної моделі організації й змістового наповнення. Саме кафедра теорії та практики архівної справи в 1960 р. дала життя кафедрі *документознавства*, що свідчить про складні внутрішні процеси перепрофілізації навчальних і наукових напрямів колективу, коли таке відбрунькування стало на часі. Початкове коло інтересів кафедри, як-от архіви та архівна справа дореволюційної Росії, СРСР і зарубіжних країн; методика й техніка архівної справи; систематизація та видання документів; основи краєзнавства й музеєзнавства; методика та техніка бібліотечної справи зберігалося попри збагачення навчального й дослідницького репертуару. Культивування вузькотехнологічної спрямованості архівознавства й доведення переваг такого підходу над «буржуазною» наукою призвело до значного зубожіння змісту архівної освіти. Упровадження документознавчого компоненту привернуло увагу до діловодства й інших явищ, пов'язаних із документаційними процесами.

У 1940–1950-х рр. через доведення К.Г.Міт'яєвим доцільності загального документознавства в курсі «Теорія та практика архівної справи» відбувалося

⁵² Хорхордина Т.И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – С.38.

⁵³ Савин В.А. Анализ структуры учебников по архивному делу // Вестник архивиста. – 1999. – №4/5. – С.57

⁵⁴ Алексеева Е., Афанасьева Л., Бурова Е. Архивоведение. Теория и методика. – Москва, 2005. – 272 с.; Архивознавство / За заг. ред. Я.Калакура, І.Матяш. – К., 2002. – 356 с.; Голиков А.Г. Архивоведение отечественной истории. – Москва, 2008. – 176 с.; Крайская З.В., Челлини Э.В. Архивоведение. – Москва, 1996. – 220 с.; Соколов А.Р., Раскин Д.И. Архивоведение. – Санкт-Петербург, 2016. – 384 с.; Тельчаров А.Д. Архивоведение. – Москва, 2004. – 156 с. та ін.

заміщення суто архівознавчої частини в підручнику 1946 р. питаннями діловодства, а саме документуванням, організацією роботи з документами на рівні динамічного етапу їх існування⁵⁵. Такий підхід до змісту архівної справи був підтриманий тими, хто вважав виправданим домінування вузької технологічності в архівній справі над її історичною складовою⁵⁶. Подібне бачення не стало винятковим, оскільки ще М.В.Калачов з одностайними послідовниками доводили важливість діловодного, установчого аспекту у трактуванні сутності архівів. Поступове накопичення емпіричних знань у діловодстві й архівистиці звершилося зразками рафінованого теоретичного мислення у вигляді, наприклад, теорії фонду В.М.Автократова. І хоча при цьому не йдеться про парадигмальні зміни у ставленні до зв'язків між ними, утім якісно інший рівень їх осмислення сприяв формуванню сприйняття й розуміння практики. Управлінське документознавство, яке згодом здобуло статус конституційованого, орієнтуючись на вивчення «життєвого циклу документа», його побутування на рівні архіву установи, досить швидко почало асоціюватися з невід'ємною частиною змісту підготовки архівістів. Звідси походить твердження про документознавчий компонент як обов'язковий для архівної освіти, і навпаки.

Слід ураховувати також поширене у фахових колах сприйняття *архівознавства* як історичної дисципліни та побутування *історичного архівознавства*, зміст тлумачень яких глибинно різняться⁵⁷. Знову маємо справу з далеко неоднозначним ставленням до номенклатури дисциплін, умовно кажучи, історичного циклу в підготовці архівістів у вітчизняній практиці через дискусійність змісту архівознавства як науки та навчальної дисципліни, визначення його зв'язків з іншими галузями знань і залежностей їх розвитку. Незважаючи на гостру полеміку між теоретиками та практиками архівної справи, переконання в доцільній необхідності історичних дисциплін для підготовки архівістів залишається непорушним. В.М.Автократов, роздумуючи про природу архівознавства, прагнув висунути концепцію фактично *загального архівознавства* й «*натурально-наукову теорію архівної справи*» та звести дисципліни «архівного циклу» до єдиного знаменника – науки про архіви⁵⁸.

Історичний складник полягав в опануванні студентством чи слухачами знаннями зі спеціальних історичних дисциплін, а також зі всесвітньої, національної історії. Традиційно пріоритетними для архівістів були палеографія, дипломатика, археографія, джерелознавство, хронологія, генеалогія, сфрагістика, нумізMATика, геральдика, метрологія. Єдиний, до прикладу, виданий в Українській РСР навчальний посібник «Допоміжні історичні дисципліни», що написаний колективом кафедри архівознавства Київського державного університету імені Тараса Шевченка, містив нариси саме з цих галузей знань, статус яких коливався від допоміжних/спеціальних до самостійних дисциплін та активно на той час обговорювався⁵⁹. І хоча його зміст викликав справедливую

⁵⁵ Митяев К.Г. Теория и практика архивного дела. – Москва, 1946. – С.21–83.

⁵⁶ Хорхордина Т.И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – С.14.

⁵⁷ Там же. – С.42.

⁵⁸ Автократов В.Н. Теоретические проблемы архивоведения. – Москва, 1999. – С.295–296.

⁵⁹ Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. – К., 1963. – 208 с.

критику у середовищі практиків⁶⁰, проте залишився помітним історіографічним фактом, проілюструвавши рівень розвитку дисциплін у вказаний час та їх місце і роль у підготовці істориків-архівістів.

На думку більшості дослідників, міцний фундамент для розбудови історичного сегмента архівної освіти у стінах МДІАІ було закладено саме викладачами кафедри допоміжних історичних дисциплін – «вченими першої величини», «блискучими спеціалістами, котрі були окрасою науки»⁶¹. Вони зазнавали адміністративного тиску, «публічних нагінок», їх «змушували калічити лекційні курси, підручники й навчальні програми»⁶², проте навіть у таких умовах професурі вдалося виховати не одне покоління висококваліфікованих архівістів. Ідеться про А.М.Сперанського, М.В.Устюгова, Л.В.Черепніна, С.Б.Веселовського, В.К.Лукомського, І.Ф.Колесникова, О.І.Андреева, І.Л.Маяковського, В.К.Яцунського, О.О.Зиміна, Л.М.Пушкарьова та інших дослідників-інтелектуалів, ерудитів, загартованих багаторічними дослідженнями в архівах. Тобто, якщо інші навчальні дисципліни, присутні у планах підготовки архівістів, орієнтовані на ознайомлення з виробничими технологіями в «поточному архіві» чи в архіві, що комплектується, то спеціальні історичні знання спільно з філологічними вможлилювали будь-яку дослідну практику з документами в історичних архівах. Рівень їх викладання залежав від багатьох факторів, зокрема фахової теоретичної та практичної підготовки викладацького складу, навчально-методичного забезпечення дисциплін, у тому числі наявності підручників, посібників, хрестоматій тощо, можливості відшліфувати здобуті в аудиторії знання на практиці в архівах. Цілком справедливо О.О.Зимін писав, що «Архівний (інститут – В.Б.) в 40–60-х рр., безперечно, давав для істориків [...] набагато соліднішу підготовку», а склад кафедри «був сильнішим за феодалів М[осковського] Д[ержавного] У[ніверситету]»⁶³.

Спеціальні історичні дисципліни займають чільне місце при підготовці архівістів у провідних європейських навчальних закладах – Баварській архівній школі (Мюнхен), Марбурзькій архівній школі, Брюссельському вільному університеті, Університеті Верхнього Ельзасу, Амстердамській архівній школі, школах архівістики, палеографії та дипломатики в Неаполі, Трієсті, Модені, Болоньї, Римі, Флоренції, Лундському університеті, центрі архівних та інформаційних студій Університету Данді, факультеті інформаційних студій Абериствітського університету та ін.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. напрацьовані зарубіжною та вітчизняною практиками моделі – історико-архівна й соціокомунікаційна, знову на часі та потребують оновлення змісту, що поволі відбувається завдяки

⁶⁰ Проценко Л. Короткий курс з спеціальних історичних дисциплін // Архіви України. – 1964. – №4. – С.53–57; Гордієнко Б. Обговорення короткого курсу посібника «Допоміжні історичні дисципліни» // Там само. – С.79–82; Вradій Н.Ф. Семінар з спеціальних історичних дисциплін // Український історичний журнал. – 1964. – №4. – С.155–156 та ін.

⁶¹ Простоволосова Л.Н., Станіславський А.Л. История кафедры вспомогательных исторических дисциплин. – Москва, 1990. – С.33.

⁶² Там же.

⁶³ Зимин А.А. Терем-теремок на Никольской. – С.263.

об'єктивним чинникам і пасіонарній діяльності небайдужих. Нинішній чинний у Російській Федерації «Державний стандарт вищої професійної освіти за напрямом “Документознавство й архівознавство”» (2007 р.) орієнтований на підготовку фахівця, здатного розробляти, запроваджувати та забезпечувати функціонування єдиного технологічного процесу документування й роботи з архівними документами, документною інформацією, у тому числі за допомогою новітніх інформаційних технологій⁶⁴. Наукова спеціальність «Документалістика, документознавство, архівознавство» так само охоплює дослідження в галузі оброблення, зберігання й пошуку документів, їх систематизації, уніфікації та стандартизації⁶⁵. Паспорт спеціальності, започаткованої 2003 р. в Україні – «Документознавство, архівознавство», орієнтований на технологічні процеси практик роботи з документами⁶⁶, а вивчення «професійної підготовки документознавців та архівістів» – відзначено окремим рядком спеціальності⁶⁷. Зміст паспорта підтверджує усталеність розуміння документо-, архівознавства як навчальних і наукових дисциплін технологічного значення, спрямованих на категорії «функційність», «дія», «сукупність дій» чи «процес», що відповідає ідеалу науки минулих століть – *esse sequitur operari*⁶⁸.

Сучасна гуманітаристика конче потребує досліджень, ґрунтованих на новітній парадигмі наукових знань⁶⁹. Погодьмося, намагання осучаснити архівістську чи документознавчу освіту шляхом лише впровадження в навчальні плани, програми різних кваліфікаційних рівнів дисциплін, що слугують ознайомленню з можливостями й перспективами застосування новітніх технологій, не змінюють суті, тобто вузького технологічного її бачення, і не дасть потрібного результату. Необхідне проблемне ставлення до суті науки про архіви, продукування «культури питань» (за В.В.Налимовим)⁷⁰, які відкривають її зміст і поглиблюють розуміння, здатне до породження підґрунтя для якісно іншого рівня розвитку архівної освіти.

І хоча, на думку багатьох колеґ, нині *історія, теорія* як дослідні напрями є найбільш перспективними й на часі розбудова новітньої парадигми наукового знання, проте ані вітчизняна, ані російська науки, як найбільш споріднені через тривалий час побутування в єдиній системі радянської моделі освіти, не можуть похвалитися масштабними історичними чи теоретичними

⁶⁴ Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Направление «Документоведение и архивоведение» [Електронний ресурс]: http://www.rsuh.ru/information/section_112/section_609/section_72477/

⁶⁵ 05.25.05 «Документалістика, документоведення, архівоведення» [паспорт спеціальності] [Електронний ресурс]: <https://teacode.com/online/vak/p05-25-02.html>

⁶⁶ 27.00.02 «Документознавство, архівознавство» [паспорт спеціальності] [Електронний ресурс]: http://journ.univ.kiev.ua/NMK/wp-content/uploads/2013/04/Pasport_CK_VAK.pdf; *Бездрабко В.* Документознавство як наукова спеціальність, або Враження про місце реєстрації в системі соціальних комунікацій // Питання історії України. – Вип.12. – Чернівці, 2009. – С.163–169.

⁶⁷ 27.00.02 «Документознавство, архівознавство» [паспорт спеціальності] [Електронний ресурс]: http://journ.univ.kiev.ua/NMK/wp-content/uploads/2013/04/Pasport_CK_VAK.pdf

⁶⁸ Цит. за: *Хорхордина Т.И.* Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – С.1.

⁶⁹ *Домбровська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика. – К., 2012. – С.210.

⁷⁰ *Налимов В.В.* Канатоходец. – Москва, 1994. – С.286; *Его же.* На грани третьего тысячелетия: что осмыслили мы, приближаясь к XXI в. – Москва, 1994. – С.5.

студіями в архівистиці⁷¹. Науці про архіви пощастило менше, ніж документознавству⁷², і навряд чи можна говорити про появу найближчим часом досліджень, подібних працям В.М.Автократа. Наразі ані в Росії, ані в Україні, ані деінде на пострадянському просторі провідні науково-дослідні інституції з архівної справи не переобтяжені історичними, теоретичними розвідками, віддаючи перевагу технологічним дослідним темам за мотивами виробничих потреб архівних установ. Окремі значущі студії, наприклад Б.С.Ілізарова, А.М.Сокової, І.Б.Матяш та ін., не рятують загальної ситуації⁷³. А між тим, *теоретичне осмислення* архівної справи, діловодства, еволюції практик роботи з документами, широке залучення міждисциплінарних досягнень сприяло би збагаченню змісту архівної освіти та забезпеченню належного рівня підготовки фахівців нової генерації.

Проблеми архівної освіти залишаються актуальними. Головним завданням для всіх небайдужих є її гармонізація згідно з міжнародними класифікаторами освіти при збереженні традицій, що склалися через давність архівної справи в Україні. Це має відбуватися з урахуванням існування двох моделей освіти: історико-архівної та соціокомунікаційної. Тому погоджуємося з колегами в тому, що освітні програми для підготовки архівістів повинні базуватися на історико-архівному, документально-комунікаційному, технологічному компонентах. Варто бути свідомими також важливості нині не академічних дискусій, а конкретних дій, спрямованих на справжню модернізацію архівної освіти; перегляд традиційної номенклатури дисциплін; органічне насичення планів інформаційними, технологічними курсами при збереженні та розширенні за рахунок необхідного для архівістики історико-архівного компоненту; вивчення

⁷¹ Хорхордина Т.И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – С.1.

⁷² Відмітимо потужні рухи документознавства на рубежі століть, аби «вирватися» з вузьких «діловодних штанив» шляхом академічних пошуків і гострих дискусій чи через теоретичне освоєння міждисциплінарного простору та зарубіжного досвіду керування документаційними процесами. Наприкінці життя К.Г.Мітяев, котрий стояв у витоків управлінського чи загального (для управлінської документації) документознавства, так само, як і В.М.Автократов, А.М.Сокова, не відкидав можливість і не заперечував потребу студіювань наукою інших видів документів, а отже, попри розроблення «адміністративної документації» як наукового й навчального напрямів, передбачив шляхи еволюції дисципліни через розширення об'єктно-предметної сфери. У 1990–2000-х рр. ми спостерігаємо діалектичний і взаємозалежний розвиток традиційного й альтернативного документознавства у соціокомунікаційній площині, що збагатило наші уявлення про окремі фундаментальні теоретичні та прикладні засади науки (див.: *Мітяев К.Г.* История и организация делопроизводства в СССР. – Москва, 1959. – 359 с.; *Мітяев К.Г., Мітяева Е.К., Вайс М.Л.* Административная документация (делопроизводство) в советских учреждениях. – Ташкент, 1968. – 229 с.; *Бездрабко В.* Становлення та розвиток документознавства в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2010. – С.27).

⁷³ *Автократов В.Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – Москва, 2001. – 392 с.; *Алексеева Е., Афанасьева Л., Бурова Е.* Архивоведение. Теория и методика. – Москва, 2005. – 272 с.; *Гельман-Виноградов К.Б.* Особая миссия документов: избранные труды. – Москва, 2009. – 184 с.; *Илизаров Б.С.* Социальные функции архивов СССР: Дисс. ... д-ра ист. наук. – Москва, 1987. – 477 с.; *Его же.* Источниковедческие проблемы архивоведения. – Москва, 1981. – 119 с.; *Матяш И.Б.* Архивоведение: методологические проблемы и история развития. – К., 2012. – 515 с.; *Плешкевич Е.А.* Основы общей теории документа. – Саратов, 2005. – 242 с.; *Сокова А.Н.* Документоведение: теория и практика. Избранные статьи. – Москва, 2009. – 333 с.; *Столярков Ю.Н.* Документология. – Орёл, 2013. – 370 с.; *Швецова-Водка Г.Н.* Документ в свете ноокоммунологии. – Москва, 2010. – 384 с.; *Её же.* Общая теория книги и документа. – К.; Москва, 2009. – 487 с. та ін.

зарубіжного досвіду й розроблення модерних освітніх програм; забезпечення здобувачів новітніми аналоговими й мережевими навчальними виданнями; підготовку наукових кадрів у галузі архівістики, участь у міжнародних освітніх проєктах, програмах; створення адекватних об'єктивним умовам розвитку архівної справи нормативно-правових актів її розбудови та залученні для їх розроблення фахівців галузі; науково-методичну й консультаційну підтримку представниками Державної архівної служби України та Спільки архівістів України. Лише раціонально виважений комплекс заходів і консолідована співпраця професіоналів, а не випадкових осіб та адміністраторів вищої школи, дозволять архівній освіті належно прийняти виклик часу.

We have considered the tradition and newest tendencies of development of archival education in Ukraine. It was determined and characterized two models of archival education: historical archival and socio-communicative. The point was made on the features of the foreign experience of training for archival industry and capabilities of its borrowing. It was brought to a focus on the present legal regulation of archival education in Ukraine.

Keywords: *archival education, archivist, archival science, theory and practice of archival affairs, education.*

